U. Lõhmus. Õigusriik, mis see on? –
Riigiõiguse aastaraamat 5/2024, lk 306–321.

Õigusriik, mis see on?*

UNO LÕHMUS

Toimetanud Madis Ernits ja Marju Luts-Sootak

Kokkuvõte. Pärast Teise maailmasõja lõppu jätkusid hoolimata rahvusvahelistest inimõiguste deklaratsioonidest NSV Liidus deporteerimised, tapmised ja kultuuriväärtuste hävitamine. Stalini surma järel likvideeriti kohtuväline karistuste mõistmine ja lõppesid ka massideporteerimised, kuid põhijoontes säilis senine poliitiline süsteem ja isikuvaenulik ideoloogia Nõukogude Liidus kuni selle viimaste aastateni. Sestap tuli 1988. aastal Eestis hakata n-ö uuesti looma õigusriiki – riiki, kus valitseks seaduslikkus, kehtiksid inim- ja kodanikuõigused ning rakenduks võimude lahususe põhimõte.

Märksõnad: stalinism, stalinlik terror, stalinlikud repressioonid, õigusriik, seaduslikkus, inim- ja kodanikuõigused, võimude lahusus

SISUKORD

[I. Sissejuhatus] 307
[II.] Kus me oleme? 308
[III.] Miks õigusriiki on vaja alles luua? 309
[IV.] Millised on õigusriigi tunnused? 315
[V.] Lõpetuseks 321

* Originaalartikkel on ilmunud neljas osas ajalehes Edasi: U. Lõhmus. Õigusriik, mis see on? – Edasi 12.–15.10.1988, nr 234–237. Artikli taasavaldamise algataja ei olnud Uno Lõhmus (30.10.1952–07.08.2024) ise. Riigiõiguse aastaraamatu toimetajate arvates on oluline tuua tänapäeva lugejani tekst, mis oma ilmumisajal 1988. aasta oktoobris oli üks teenäitajaid, rajamaks tollal veel taastamise algusjärgus Eesti Vabariik kindlalt õigusriiklikule alusele. Joonealused märkused on artikli toimetajatelt.

[I. Sissejuhatus]

Uute nähtustega ühiskonnaelus sugenevad meie kõnepruuki ka uued mõisted, mis sageli on küll ununenud või unustatud vanad. Neist üks on õigusriik. Enamasti on piirdutud küll vaid õigusriigi loomise vajaduse rõhutamisega, üksnes kirjanik H[ando] Runnel on püüdnud seda nähtust ennastki veidi avada. Tähelepanelik juurdleja leiab peasekretär M[ihhail] Gorbatšovi[1] konverentsikõnest[2] mõndagi, mis tema nägemust õigusriigist avardab.[3] Juristid peaksid teadma, mis on see riik, mille loomiseks seadis sihid üleliiduline parteikonverents. Võtkem suvaliselt õigusteatmik või riigi õiguse teooria probleeme käsitlev juristide õpperaamat. Riik ja õigus on nendes küll lahti mõtestatud ja defineeritud, kuid õigusriigi kohta teadmised ei avardu. Märksõna „õigusriik" alles otsib kohta õiguslike väärtuste hulgas. Täpsustan: meie ühiskonnas. Seepärast pole juristidki valmis kõikehõlmavaks ja üksmeelseks seletuseks.

Marksism seletab riigi ja õiguse tekkimist ühiskonna jaotumisega klassidesse. Riigi ja õiguse abil kindlustab valitsev klass (grupp) oma valitsevat seisundit ja tagab ühiskonnaelu sellise korrastatuse, mis vastab tema huvidele. Selles mõttes on riik ja õigus alati seotud nähtused. Ometi ei tähenda see, et nende kahe mõiste mehaaniline kooslus moodustabki õigusriigi sisu. Ka ei saa õigusriiki seostada riigis kehtivate õigusnormide hulgaga. Nõukogude Liidus on vastu võetud ja kehtib õigusakte nähtavasti rohkem kui üheski teises riigis.

Käsujuhtimine on mõeldamatu kümnete tuhandete eeskirjade, instruktsioonide ja juhenditeta. Iga vähem või rohkem isereguleeruv ühiskond lähtub teistest põhimõtetest: lubatud on kõik, mis pole keelatud.

---

[1] Mihhail Gorbatšov (02.03.1931–30.08.2022) oli aastatel 1985–1991 NSV Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee peasekretär, 1988–1990 NSV Liidu Ülemnõukogu esimees ja 1990–1991 Nõukogude Liidu president.

[2] Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XIX üleliiduline konverents toimus 28.06–01.07.1988 Moskvas. Konverentsi materjalid on koondatud väljaandesse NLKP XIX üleliidulise konverentsi materjale. Tallinn: Eesti Raamat, 1988; Gorbatšovi ettekanne „NLKP XXVII kongressi otsuste täitmise ja uutmise süvendamise ülesannetest" (lk 3–79) avaldati ka omaaegsetes ajalehtedes, mis tänapäeval on tänu digiteerimisele vahest lihtsaminigi ligipääsetavad. Vt nt NLKP Keskkomitee peasekretäri M. Gorbatšovi ettekanne NLKP üleliidulisel konverentsil 28.06.1988. – Rahva Hääl 29.06.1988, lk 1–7.

[3] Gorbatšovi kõne teise osa („Poliitilise süsteemi reform on uutmise pöördumatuse tähtsaim tagatis") 6. punkti pealkiri oli „Sotsialistliku õigusriigi kujundamine". Vt samas, lk 5; konverentsi materjalide kogumik (viide 2), lk 54 jj.

Õigusliku ja poliitilise mõistena pole õigusriik juriidilise mõtte ajaloos kaugeltki tundmatu. Küll ei tulnud ta käibesse koos riigi ja õiguse mõistega. Õigusriigi leiutas juriidiline mõte hiljem. Temast räägiti esialgu vastandina politseiriigile. Seejärel hakati õigusriigiks nimetama riiki mitte tema ülesannete, vaid tema tegevuse meetodite järgi. Olemuse iseloomustamisel pole sedavõrd tähtis, millele on riiklik tegevus suunatud, vaid see, kuidas seda teostatakse. Teisisõnu on see küsimus sellest, kuidas riik valitseb. Kas tehakse panus vägivallale, eitatakse üksikisikut ja tsivilisatsiooni, või tunnustatakse ka üksikisikute subjektiivseid õigusi ja tagatakse nende realiseerumine. Sellest lähtub üks õigusriigi kontseptsioone. Kuid tuntakse teisigi.

[II.] Kus me oleme?

Seegi küsimus vajab selgitamist, kas või selleks, et vältida liigset eufooriat või pessimismi. NLKP Keskkomitee teesides parteikonverentsile[4] märgiti, et „nõukogude ühiskonna järjekindel demokratiseerimine peab lõpule viima sotsialistliku õigusriigi loomise poliitilise võimu korraldamise ja funktsioneerimise vormina [...]". Konverentsi resolutsioonis „Õigusreformist"[5] räägitakse üldsõnalisemalt sotsialistliku õigusriigi kujundamisest. Paljud, kes selle küsimuse üle mõtteid on mõlgutanud, nii optimistlikud siiski pole. Nähtavasti õigustatult. Valitsemissüsteem, mis kujundati välja Stalini perioodil[6], toimib põhijoontes seniajani. Õigusriiki kui väärtust ei saa aga kokku sobitada bürokraatliku tsentralismiga, administratiivse süsteemiga. Sedavõrd on ta seotud demokraatia, sotsiaalse õigluse ja humanismiga. Kui me tõttame teatama õigusriigi loomise lõpetamisest, siis võib kogu demokratiseerimisprotsess piirduda järjekordse iluraviga. Kapitaalremonti vajavat maja aga sanitaarremondiga püsti ei hoia. Mõistagi ei tule eelnevast aru saada sedasi, et riigi valitsemisel puuduksid õigusriigile omased elemendid.

---

4 NLKP Keskkomitee teesid XIX üleliidulisele parteikonverentsile (heaks kiidetud NLKP Keskkomitee pleenumil 23. mail 1988. aastal). – Rahva Hääl 27.05.1988, lk 1–3.

5 Konverentsi materjalide kogumik (viide 2), lk 128 jj.

6 Jossif Stalin (Džugašvili; 18.12.1878–05.03.1953) oli NSV Liidu eesotsas aastatel 1924–1953.

[III.] Miks õigusriiki on vaja alles luua?

Kui heita pilk tagasi Nõukogude riigi rohkem kui 70-aastasele ajaloole, siis saab ka mõistetavaks, miks õigusriik pole leidnud kohta meie juriidilises leksikonis. Alljärgnevad faktid ja järeldused on lugejale juba teada, kuid kordan neid veel kord teema arusaadavuse huvides.

E. Burlatski on kirjutanud („Literaturnaja Gazeta" 1988, 20. apr.),[7] et vene revolutsioonilises võitluses tekkis juba algul kaks voolu – sotsiaal-demokraatlik ja sõja(kasarmu)-kommunistlik. Viimane eitas isiksust ja tsivilisatsiooni, tema kandjaks oli ühiskonna kõige vaesem kiht. Kandepinna kindlustas masside mahajäänud teadvus ja autoritaarpatriarhaalne kultuur. Lenini-aegsetest partei Poliitbüroo liikmetest vähemalt pooled olid mingil määral seotud pahempoolsusega. Sellest tulenesid ka erinevused sotsialismi ehitamise mudelites.

Sõjakommunismi (1918–1921) mudel tekkis Kodusõja karmides tingimustes, kuid väljendas ka „kommunismi hüppe" poolanarhistlikke vaateid. Mudelit iseloomustas vägivalla ja käsu võidutsemine.

Uus majanduspoliitika, nep[8] (1921–1928) rajanes turul, ettevõtlikkusel ja konkurentsil. Parteis, ametiühingutes ja nõukogudes valitses demokraatia, kunstis võistlesid erinevad voolud.

20-ndate aastate lõpul teravnes parteis võitlus riigi arenguteede ümber. Kui veel XV parteikongressi[9] resolutsioonis jäi domineerima proportsionaalse arengu variant: industrialiseerimine, rahva heaolu tõstmine, küla sotsiaalne arendamine ja koopereerumine vabatahtlikkuse alusel – siis, Stalini ja tema toetajate positsioonide tugevnemisel kuulutati peamiseks eesmärgiks

---

[7] Nagu tollases Eestis, seisid ka Venemaal või üldse Nõukogude Liidus ühiskondliku mõtte edendamise eesotsas haritlased, tihti kirjanikud. Üleliiduline nädalaleht Kirjanduslik Ajaleht, mida rahvasuus nimetati Literaturkaks, oli üks olulisi foorumeid mitte ainult kultuurivaldkonna, vaid ka ühiskondlik-poliitiliste artiklite ja arvamuslugude avaldamiseks. Uno Lõhmuse viide ja muudki otsesed ja kaudsed osutused tema artiklis näitavad, et NSV Liidu keskseid arenguid ja diskussioone jälgiti vägagi tähelepanelikult ning Eestis toimunu ei olnud üksnes omaalgatuslik ühiskondlike protsesside ja poliitikate kujundamine.

[8] Lühend uue majanduspoliitika venekeelsest nimetusest *novaja ekonomitšeskaja politika*.

[9] Tollase nimetusega Üleliidulise Kommunistliku (bolševistliku) Partei (ÜK(b)P) XV kongress toimus 02.–19.12.1927 Moskvas. Just sellel kongressil võeti suund põllumajanduse kollektiviseerimisele ja kongressi ennast nimetati hilisemaski nõukogude kirjanduses põllumajanduse kollektiviseerimise konverentsiks. Vt selle kongressi kohta nt Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ajalugu. 4. tr. Tallinn: Eesti Raamat, 1975, lk 370 jj.

industrialiseerimine. Stalin oli juht, kellele imponeerisid terroristlikud meetodid ning kellele vägivald sai meelepäraseks suurriigi loomisel.

Industrialiseerimiseks oli vaja tehnikat, mida Nõukogude majandus ei tootnud. 30-ndate aastate alguseks kujunes NSV Liit suurimaks masinate ja seadmete importijaks. Nende maailmaimpordist moodustas NSV Liidu osa 1931. a. 30%, 1932. a. juba 50%. Mida oli aga vastu pakkuda? Naftat, vilja, metsa. Kuigi vilja tootmine oli saavutanud sõjaeelse taseme, müüdi seda riigile vähem kui enne sõda. Kui ka röövellikud maksud ja kriminaalseadus ei andnud soovitud tulemusi, leiti uus tee. Kollektiviseerimine pidi tagama põllumajandustoodangu riikliku fondi suurendamise. On ju kolhoositoodangut lihtsam ära võtta.

10. detsembril 1929 ilmus NSV Liidu kolhooside keskuse direktiiv, mis andis kolmekuulise tähtaja produktiivloomade ja sööda ühiskonnastamiseks. Talupojad reageerisid sellele loomade hävitamisega. Siis käivituski inkvisitsiooni konveier ja tema töökindlus oli laitmatu rohkem kui 20 aastat. Klassivõitluse teravnemise tees oli vaid demagoogiline võte, mida süsteem kasutas ka edaspidi repressioonide õigustamiseks. Kulaklus oli peaaegu purustatud juba Kodusõja ajal. Enne revolutsiooni oli iga saja talu kohta 65 kehvikut, 20 keskmikku ja 15 kulakut, 1926. a. vastavalt 35, 60 ja 5.

Riigi valitsejaid ilmselt rahuldasid vägivallameetodite rakendamise tulemused. Kui 1928. a. müüdi välismaale 99 200 tonni vilja, siis 1930. a. 4 840 050 ja 1931. a. 5 180 000 t. Kuid millise hinnaga? Akadeemik V[ladimir] Tihhonovi[10] andmetel likvideeriti kollektiviseerimise käigus 1929.–1933. a. umbes kolm miljonit talumajapidamist. Vähemalt 15 miljonit hinge jäi koduta. Neist umbes kaks miljonit võtsid vastu suurehitused, umbes miljon töövõimelist täiskasvanud inimest saadeti vangilaagritesse, ülejäänud leidsid elupaiga Siberi avarustes. Umbes sama stsenaariumi alusel mängiti ühistamine maha ka hiljem Liiduga ühendatud territooriumidel. Elimineeriti ka nepmanid[11], endised ohvitserid, vana intelligents jt.

Sellised mastaapsed üritused tõstatasid administratiivpoliitilise reformi vajaduse. Juba 30-ndate aastate algul suurenes administratiiv-poliitilise aparaadi koosseis, juhtimine tsentraliseerus. Miilits viidi kohaliku kontrolli

---

[10] Arvatavasti Vladimir Tih[h]onov (1927–1994), üks väljapaistvamaid põllumajandusteadlasi Nõukogude Liidus.

[11] Nepmaniteks nimetati Nõukogude Venemaal 1920. aastatel tegutsenud eraettevõtjaid ja kaupmehi, kelle tegevus rajanes uue majanduspoliitika ehk nepi pakutud võimalustel.

alt välja ja allutati vahetult Liidu organeile. Kujunes välja tsentraliseeritud repressiooniaparaat, mida kindlal käel juhtis J[ossif] Stalin.

10. juulil 1934 reorganiseeriti OGPU[12] NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadiks (NKVD[13]). NKVD juurde loodi Erinõupidamine[14], mis polnud kohtuorgan, kuid võis määrata inimesi kinnipidamisele parandusliku töö laagris kuni viieks aastaks, või kohaldada samaks tähtajaks välja- või asumisele saatmist.

Uue repressioonidelaine ajendiks sai S[ergei] Kirovi[15] mõrvamine 1. detsembril 1934. Samal päeval võeti vastu NSV Liidu Kesktäitevkomitee seadlus, millega terrorismis süüdistatavate õigusi ahendati ja lihtsustati menetluse protsessuaalset korda. 1937. a. laiendati see protsessuaalne kord ka kahjurluse ja diversiooniasjade menetlemisele. Kohtulik menetlus erines sellest ajast vähe kohtuvälisest karistuse kohaldamisest. Vaatamata sellele kasvas asjade hulk sedavõrd, et Kaganovitši[16] ettepanekul hakati süüdistusi ka poliitilistes kuritegudes läbi vaatama kohtuväliselt, hiljem Molotovi[17] ettepanekul nimekirjade järgi, kusjuures lubati kohaldada ka surmanuhtlust.

---

12 NKVD ja hilisema KGB eellane NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu juures asunud Ühendatud Riiklik Poliitvalitsus, venekeelse lühendiga OGPU (*Objedinnenoje Gosudarstvennoje Polititšeskoje Upravlenije*) oli NSV Liidu sise- ja riikliku julgeoleku organ aastail 1923–1934.

13 Vene keeles *Narodnõj Komissariat Vnutrennih Del*.

14 NKVD Erinõupidamine oli idee poolest haldusorgan, kuid võis kohaldada sotsiaalse kaitse vahendi nimetuse all kõige rangemat sorti karistusi. Nt kindral Johan Laidonerile määras erinõupidamine 25-aastase vabadusekaotuse. Kohtud Eestis minevikus ja tänapäeval (Lühiülevaade). H. Schneider (koost.). Tartu: Eesti Vabariigi Riigikohus, 1994, lk 34 j. Kuna tegemist ei olnud kohtuga, ei rakendunud ka kohtuprotsessis ette nähtud kaitse- või kaebeõigused. Erinõupidamiste rollist stalinlikus repressiooniaparaadis vt ka P. Kaasik. Nõukogude Liidu poliitilistest repressioonidest Eesti kodanike vastu pärast N. Liidu–Saksamaa sõja puhkemist 22. juunil 1941. – Akadeemia 2006/5, lk 955.

15 Sergei Kirov (Kostrikov; 27.03.1886–01.12.1934) oli NSV Liidu partei- ja poliitikategelane, 1930. aastate alguses kehtis Stalini peamise soosikuna ja tõusis Leningradi oblastikomitee etteotsa ning ÜK(b)P esimeseks sekretäriks (järgmine mees kohe pärast peasekretäri ehk Stalinit ennast). Kirov langes aga atentaadi ohvriks, lasti tõenäoliselt Stalini käsul maha. Mõrva arvatav ajend oli Kirovi suur populaarsus rahva seas.

16 Lazar Kaganovitš (Kogan; 22.11.1893–25.07.1991) oli NSV Liidu partei- ja poliitikategelane, Stalini lähemaid kaastöölisi 1930. aastatel, mh Ukraina holodomori põhjustanud kollektiviseerimise peakorraldaja.

17 Vjatšeslav Molotov (Skrjabin; 09.03.1890–08.11.1986) oli NSV Liidu partei- ja poliitikategelane. Aastail 1930–1941 oli Molotov NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu esimees (peaminister); 1939–1949 NSV Liidu välisasjade rahvakomissar (välisminister). 23.08.1939 allkirjastas Molotov Natsi-Saksamaaga Molotovi-Ribbentropi pakti.

Mõnigi võib küsida: mis tähtsus sellel on, kas diversante, kahjureid ja spioone karistas kohus või muu organ? Peaasi, et süüdlased saaksid teenitud karistuse. Tsiviliseeritud maailmas mõistab õigust üksnes kohus. Vaid ajaloolise kogemuse alusel väljakujunenud menetlusreegleid järgides saab tagada kodanike kaitse omavoli ja vägivalla eest.

Tolleaegsed kohtuorganid muudeti aparaadi lülideks, kes vormistasid üksnes dokumente inimeste teise ilma või parandusliku töö laagritesse saatmiseks. Õigusemõistmisega, milleks nad olid loodud ja mida neilt ootasid kohtualused, oli nende tegevusel vähe ühist. Akadeemik N[ikolai] Vavilov[18] arreteeriti 6. augustil 1940. 11 kuuga kuulati teda üle ligemale 400 korda. Ometi kulus NSV Liidu Ülemkohtu Sõjakolleegiumil vaid mõni minut, et selgusele jõuda tema süüs ja langetada otsus – surma. Sõjakolleegiumi töögraafik oli sedavõrd tihe, et üle paarikümne minuti kohtulikuks arutamiseks ja otsuse tegemiseks ei saanud kulutada.

Uurimistaktika rajanes teesil: tuleb julgelt, kõikvõimalike vahenditega paljastada vaenlase loomanägu, intelligentse vestlusega temalt maski ei rebi. Sellised uurimisvahendid osutusid tõepoolest mõjusaks. Nii tunnistas M[ihhail] Koltsov[19], tuntud publitsist, NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondentliige, end süüdi koostöös kolme välisriigi – Saksa, Prantsuse ja Ameerika – luurega, trotskistlike ideede levitamises, terrorismis. V[sevolod] Meierhold[20], suur teatrireformaator tunnistas, et on Inglise ja Jaapani spioon, trotskist, kes

[18] Nikolai Vavilov (25.11.1887–26.01.1943) oli vene botaanik ja geneetik, kes tegeles kultuurtaimede levikutsentrite uurimisega. 1929. aastast oli ta NSV Liidu Teaduste Akadeemia akadeemik. 1941. aastal mõisteti Vavilov surma mahalaskmise läbi süüdistuse alusel, et ta olevat spioneerinud inglaste heaks ja ruineerinud NSV Liidu põllumajanduse. Karistus asendati 1942. aastal 20-aastase vangistusega. Vavilov rehabiliteeriti postuumselt 1955. aastal.

[19] Mihhail Koltsov (Moissei Fridljand; 12.06.1898–02.02.1940) oli ajakirjanik ja NKVD spioon. 1936–1937 töötas ta Hispaanias ajalehe Pravda korrespondendina ühtlasi NKVD heaks. 1938. aastal valiti Koltsov NSV Liidu Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks ja Vene NFSV Ülemnõukogu liikmeks. NKVD arreteeris Koltsovi samal aastal. Ta mõisteti surma 01.02.1940 ja lasti päev hiljem maha. Koltsov rehabiliteeriti postuumselt 1954. aastal.

[20] Vsevolod Meierhold (Karl Kasimir Theodor Meyerhold; 09.02.1874–02.02.1940) oli teatridirektor, näitleja ja lavastaja. Ta arreteeriti juunis 1939, mõisteti 01.02.1940 surma ja lasti päev hiljem maha. Meierhold rehabiliteeriti postuumselt 1955. aastal.

Rõkovi[21], Buhharini[22] ja Radeki[23] ülesandel tegi õõnestustööd teatrikunsti vallas. Juhtus sedagi, et uurimise lõpuks laskis mõni end pidada seitsme välisriigi luureagendiks. Kohtute töö põhines Võšinski[24] tõendi-teoorial, mis kuulutas süü omaksvõtu kõige tähtsamaks.

Seadusetuse tipuks said massimõrvad, inimeste hävitamine ilma kohtu või kohtuväliste organite otsusteta: täiskäigule viidud hävitusmasin loobus igasugustest segavatest protseduuridest. Kõiki neid seadusetuse akte ei saa kirjutada üksnes Stalin[i], Ježovi[25], Beria[26] või veel mõne arvele. Nemad olid küll püramiidi tipus, kuid põhitöö tegi ära kuulekas aparaat, kelle silmis

---

21 Aleksei Rõkov (25.02.1881–15.03.1938) oli NSV Liidu partei- ja poliitikategelane, NSV Liidu valitsusjuht 1924–1930. Ta arreteeriti veebruaris 1937 ja mõisteti 13.03.1938 riigireetmises süüdistatuna surma. Karistus viidi täide kaks päeva hiljem. Rõkov rehabiliteeriti postuumselt 1988. aastal.

22 Nikolai Buhharin (09.10.1888–15.03.1938) oli NSV Liidu partei- ja poliitikategelane. Ta arreteeriti veebruaris 1937 ja mõisteti 13.03.1938 riigireetmises süüdistatuna surma. Karistus viidi täide kaks päeva hiljem. Buhharin rehabiliteeriti postuumselt 1988. aastal.

23 Karl Radek (Karol Sobelsohn; 31.10.1885–19.05.1939) oli NSV Liidu partei- ja poliitikategelane. Radek osales Vene delegatsiooni koosseisus Tartu rahulepingu läbirääkimistel. Ta arreteeriti septembris 1936, süüdistatuna nõukogudevastases tegevuses. 23.01.1937 toimunud kohtuistungil tunnistas Radek ennast süüdi, süüdistades ühtlasi kõiki kaaskohtualuseid. Ta tunnistati süüdi ja talle mõisteti karistuseks 10 aastat vangistust. Radek tapeti vanglas mais 1939 Stalini käsul, rehabiliteeriti postuumselt 1988. aastal.

24 Andrei Võšinski (Andrzej Wyszyński; 10.12.1883–22.11.1954) oli NSV Liidu poliitikategelane, jurist ja diplomaat. Ta oli üks NSV Liidu Prokuratuuri rajajaid, 1931–1933 ja 1935–1939 NSV Liidu peaprokurör, kes osales ka ise mitmel nn poliitilisel protsessil süüdistajana. 1940. aastal juhtis ta juunipööret Läti Vabariigis. Pärast Teist maailmasõda oli Võšinski üks Nürnbergi protsessi organiseerijaid NSV Liidu poolt. 1953–1954 oli ta NSV Liidu alaline esindaja ÜRO-s.

25 Nikolai Ježov (01.05.1895–04.02.1940) oli NKVD juht 1936–1938 ja üks Stalini suure terrori (nimetati ka ježovštšinaks) peamisi täideviijaid. Ta arreteeriti 10.04.1939, süüdistatuna partei poliitika vales rakendamises, mõisteti surma 03.02.1940 ja hukati päev hiljem.

26 Lavrenti Beria (29.03.1899–23.12.1953) oli NSV Liidu partei- ja poliitikategelane, NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi (NKVD) juht 1938–1946, kes viis suure terrori lõpule. Beria arreteeriti pärast Stalini surma 26.06.1953 ning mõisteti 23.12.1953 surma, süüdistatuna riigireetmises, terrorismis ja kontrrevolutsioonilises tegevuses. Otsus viidi täide samal päeval.

inimelu ja isiksus olid väärtusetud. Küllap vajab veel analüüsi, kuidas süsteem suutis välja kujundada inimesi, kellele julmus ja küünilisus said normiks.[27]

On ekslik arvata, et need olid sotsialismi ülesehitamise keerukusest ja raskustest tingitud vead. Muidugi, sellise selgitusega on mõnelgi kergem vaadata nii riigi ajaloole kui oma tegevusele möödanikus. Õigusriigi loomise huvides tuleb siiski tunnistada, et see oli teadlik poliitika, mis sai võimalikuks võimu koondumuse tõttu väikese hulga inimeste kätte.

NSV Liidu osalusel koostati nii Nürnbergi Rahvusvahelise Sõjatribunali[28] kui ka Kaug-Ida Rahvusvahelise Sõjatribunali põhikiri[29], milles eraisikute tapmine, piinamine, väljasaatmine, jälitamine poliitilistel või rassilistel või usulistel motiividel on tunnistatud kuriteoks inimsuse vastu, ta oli ka üks kohtumõistjaid. NSV Liidu osavõtul töötati välja ja võeti 10. detsembril 1948. a. ÜRO Peaassambleel vastu Inimõiguste ülddeklaratsioon[30]. Riigis endas aga jätkusid nii deporteerimised kui tapmised, kultuuriväärtuste hävitamine. Pärast Stalinit likvideeriti kohtuväline õigusmõistmine. Tehti lõpp deporteerimistele, inimesed ärkasid košmaarsest unenäost.

Kas me ei peaks siis õigusriigi loomist seostama Stalini võimutsemise järgse perioodiga? Lootust tollal oli, kuid muudatuste vaim polnud tugev ega kestnud kaua. Põhijoontes säilitati endine poliitiline süsteem ja stalinlik isikuvaenulik ideoloogia.

---

[27] Artiklis nimetatud suure terrori ohvrid ja täideviijad olid 1980. aastateks nõukogude ajalookirjutuses ja ametlikus õppeaineses suuresti mahavaikitud nimed. Alles Gorbatšovi „uutmisega" – see oli tollane neologism venekeelse perestroika vastena – ühendatud „avalikustamise" kampaania tõi stalinlikud repressioonid ja nendega seotud isikud, olgu ohvrite või teostajate poolelt või paljudel juhtudel mõlemalt poolelt ühes isikus, avalikku arutlusse.

[28] Charter of the International Military Tribunal (IMT). – United Nations Treaty Series 82, lk 284. Arvutivõrgus: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf (08.02.2025). Vt ka F. Hirsch. Soviet Judgment at Nuremberg. A New History of the International Military Tribunal after World War II. New York: Oxford University Press, 2020.

[29] Charter of the International Military Tribunal for the Far East (IMTFE). – Treaties and Other International Acts Series 1589. Arvutivõrgus: https:/www.un.org/en/genocide-prevention/documents/atrocity-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (08.02.2025).

[30] ÜRO Peaassamblee resolutsioon 217A (III), Inimõiguste ülddeklaratsioon, 10.12.1948. Arvutivõrgus: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/est.pdf (08.02.2025). NSV Liit jt nn idabloki riigid jäid 1948. aastal inimõiguste ülddeklaratsiooni vastuvõtmisel siiski erapooletuks.

Üheks proovikiviks õigusriigi loomisel saab nähtavasti ebaseaduslikult deporteeritute ja süüdimõistetute rehabiliteerimine. Nii administratiivkorras väljasaatmine kui Erinõupidamise poolt süüdimõistmine oli vastuolus 1936. a. konstitutsiooniga. Selles ei saa vist kellelgi kahtlust olla. Need aktid on ka hukka mõistetud, kuid see hukkamõist on juriidiliselt vormistamata ja kannatanute õigused taastamata.

[IV.] Millised on õigusriigi tunnused?

Kõigepealt, nagu lugeja eelnenust võis juba aru saada, on selleks seaduslikkus. Mõnevõrra lihtsustatult iseloomustavad seaduslikkust kaks tunnust: seaduse ülimuslikkus ja riigi valitsemine täpses vastavuses seadustega. Need printsiibid väljenduvad selles, et kõik riigi võimu- ja valitsemisorganite aktid peavad olema vastavuses seadustega, nende tegevus aga kooskõlas seadusega.

Tavapruugis, sageli ka õiguskirjanduses, mõistetakse seaduste all kõiki neid akte, mis sisaldavad õigusnorme. Olgu siis tegemist ülemnõukogu seadusega, valitsuse määrusega või rahandusministeeriumi instruktsiooniga. Nii see siiski pole. Seadused on aktid, mida võtavad vastu valitud esindusorganid – NSV Liidu Ülemnõukogu ja liiduvabariikide ülemnõukogud. Selline seadusandluse ülesehituse süsteem peab kindlustama riigi juhtimise vastavuse ühiskonna huvidele.

Seaduspüramiidi tipus asub põhiseadus ehk konstitutsioon. Selles määratakse kindlaks ühiskonnakorra alused, riigi ja üksikisiku vahekord, riigikorraldus, riigivõimu ja valitsemisorganid ja nende moodustamise kord ning teised põhiküsimused. Põhiseadus tuleb harilikest kindlalt eraldada. Esimese muutmine on mitmeti raske. Nii saab NSV Liidu ja Eesti NSV konstitutsiooni muuta vastava ülemnõukogu otsusel, mis on vastu võetud vähemalt kahe kolmandiku enamusega saadikute üldarvust. Ka sisult ei või tavaline seadus põhiseadust teisendada.

Mõni riik on siiski toime tulnud ka konstitutsioonita. Suurbritannias pole kogu tema ajaloo vältel olnud ei kirjutatud ega suulist konstitutsiooni. Riigielu põhiline korraldus on sätitud 1679. a. Habeas corpus act'iga ja 1688. a. Õiguste billiga. Liidu ajaloos on vastu võetud mitu konstitutsiooni, kuid ka viimane neist, 1977. a. põhiseadus, on osati rohkem poliitiline deklaratsioon kui konkreetne ja selge õigusakt.

Seaduse ülimuslikkus eeldab, et kõik riigielu põhiküsimused reguleeritakse seadustega. Paraku domineerib meie riigi elu korraldamise täidesaatev

võim. Grodno ülikooli õppejõud N. Siltšenko uuris NSV Liidu võimu- ja valitsemisorganite aktide mahu suhteid.[31] Perioodil 1969–1986 oli NSV Liidu Ülemnõukogu seaduste (kaasa arvatud seadlused, mida kinnitati seadustega), ülemnõukogu presiidiumi seadluste ja valitsuse poolt väljaantud normatiivaktide suhe 1 : 5,7 : 62 ehk teisisõnu, ühe seaduse kohta tuli 5,7 seadlust ja 62 valitsuse määrust ja korraldust. Lisanduvad ametkondade kabinetivaikuses valmisvorbitud instruktsioonid, juhendid, tüüpeeskirjad. Seaduse prioriteet tuleb kindlustada, vastasel korral paneb bürokraatiamasin kõik uutmisotsused ümber ringkirjade ja instruktsioonide keelde. Selle tagajärgi pole raske ennustada.

Seaduse ülimuslikkuse põhimõtet ellu viimast takistab ka konstitutsiooni kaitse tõhusa mehhanismi puudumine. NSV Liidu konstitutsiooni § 121 kohaselt kontrollib konstitutsioonist kinnipidamist NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium. Ametkondlikku normiloomingut peaks kontrollima prokuratuur. See ülesanne pole neile organeile olnud ilmselt jõukohane. Enamikus riikides on selline kontrollifunktsioon antud kohtutele. Seejuures nn. ameerika mudeli kohaselt teostab konstitutsioonilist kontrolli kas iga kohtuorgan või üksnes ülemkohus. Euroopa mudelis on järelevalve pandud erilisele kohtule – konstitutsioonikohtule. Sotsialistlikest riikidest on konstitutsioonikohtud loodud Jugoslaavias ja Poolas.

Meil minnakse nähtavasti teist teed, NLKP Keskkomitee juulipleenumil leiti, et rahvasaadikute kongress võiks moodustada konstitutsioonilise järelevalve komitee.[32] Kas kavandatavast komiteest saab parlamendiorgan või

---

[31] Nikolai Siltšenko (1954–2022) oli 1987. aastal avaldanud monograafia õigusaktide tüpoloogiast NSVL-is: Научные основы типологии нормативно-правовых актов в СССР. Moskva: Nauka, 1987.

[32] See mõte käis nagu muuseas läbi Gorbatšovi ettekandest: „Otsekohe tuleb rääkida ka küsimustest, mida võiks esitada NSV Liidu rahvasaadikute esimesele kongressile 1989. aasta aprillis. See peab valima NSV Liidu Ülemnõukogu ja NSV Liidu Ülemnõukogu esimehe. Seejärel võidakse Ülemnõukogu esimehe esildise põhjal kinnitada Ülemnõukogu esimehe esimene asetäitja, samuti Ministrite Nõukogu esimees, Rahvakontrollikomitee esimees ja Ülemkohtu esimees, kellele tehakse ülesandeks esitada NSV Liidu Ülemnõukogusse ettepanekud nende organite koosseisu kohta. Ühtaegu võiks rahvasaadikute kongress nimetada NSV Liidu peaprokuröri ja NSV Liidu riikliku peaarbiteri ning moodustada konstitutsioonilise järelevalve komitee. Vastvalitud NSV Liidu Ülemnõukogu esimesel istungjärgul tuleb moodustada NSV Liidu Ministrite Nõukogu ja teised aruandekohustuslikud organid.“ XIX üleliidulise parteikonverentsi otsuste elluviimisel tehtavast praktilisest tööst. NLKP Keskkomitee peasekretäri M. Gorbatšovi ettekanne NLKP Keskkomitee pleenumil 29. juulil 1988. – Rahva Hääl 31.07.1988, lk 2.

iseseisev üksus, on esialgu selgusetu. Konstitutsioonilise kontrolli organ peab olema ka igas vabariigis ohjeldamaks ametkondade omavoli.

Kas olete kuulnud, et mõne seaduse on algatanud või seaduseelnõu esitanud saadik või saadikugrupp, kuigi selline võimalus on antud Eesti NSV konstitutsiooni §-s 101. Senise praktika kohaselt koostas seaduse projekti või vähemalt andis talle lõpliku kuju täidesaatev võim, enamasti mingi ametkond. Avalikkusele jäi aga teadmata, milline ametkond ja kes konkreetselt projekti ette valmistas. Täielikult kehtib ülalöeldu liidu seaduste kohta. Liiduvabariigi tegeliku suveräänsuse puudumise tõttu on liiduvabariigi seaduse sisu valdavalt ära määratud üleliidulise seaduse sisust.

Meile olid tundmatud ka debatid esindusorganis. Seetõttu ei olnud erilist tähendust protseduurireeglitel (seaduseelnõu ettevalmistamine, paranduste tegemine, nende arutamine ja hääletamine, häältelugemine). Need protseduurireeglid on sellekski vajalikud, et seaduseelnõud ei jääks aastateks lõpmatute ümbertegemiste ja kooskõlastamiste tõttu ringlema, nagu juhtus näiteks NSV Liidu seadusega „Kodanike õigusi ahistava ametiisikute õigusvastase tegevuse peale kohtusse kaebamise korrast“[33].

1977. a. vastuvõetud konstitutsioonis nähti ette võimu kuritarvitamise ja kodanike õigusi ahistava tegevuse peale kohtusse kaebamise kord. Asjakohane seadus võeti aga vastu alles 30. juunil 1987. a. Kui ta välja tuli, selgus kohe: koostajad olid ränka vaeva näinud, et seadus sünniks surnult. Sedavõrd on piiratud kodanike võimalus pöörduda oma huvide kaitseks kohtusse. Meie vabariigi kohtud on saanud vaid üksikuid kaebusi.

Õigusriigi olemust ei iseloomusta üksnes seaduslikkus. Oluline on teinegi tunnus: riigivõimu poolt inim- ja kodanikuõiguste tunnustamine ja reaalne tagamine. Viimane on neist olulisemgi, sest põhiseaduse demokraatlikud ja humaansed sätted võivad jääda vaid deklaratsiooniks, kui puuduvad juriidilised tagatised nende õiguste realiseerimiseks. Õiguste tagamine ei seisne üksnes kohustuses luua tingimused nende kasutamiseks. Garantiid peavad looma olukorra, kus riigivõim ei saa vahele segada kodanikele nende õiguste kasutamisel, neid õigusi ahistada. Muidugi tingimusel, et kodanikud ei ületa piiri, kust algab keelatud tegevus. Oleks naiivne arvata, et õigusriigis valitseb absoluutne tegevusvabadus.

---

[33] Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu seadus Kodanike õigusi ahistava ametiisikute õigusvastase tegevuse peale kohtusse kaebamise korrast. – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja 01.07.1987, nr 26(2412), 388. Arvutivõrgus: https://www.etera.ee/zoom/69039/view?page=60 (08.02.2025).

Rahvusvahelises õiguses on inimõigustele osutatud väärilist tähelepanu. 10. detsembril 1948 ÜRO Peaassambleel vastuvõetud inimõiguste üld-deklaratsioon loetleb rea õigusi, mida deklareeris juba Prantsuse revolutsiooni ajal vastuvõetud „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon“[34]. Loetlegem ülddeklaratsioonis toodud õigusi: õigus elule, vabadusele, võrdsusele ja isikupuutumatusele, võrdsus seaduse ees ja õigus seaduse võrdsele kaitsele. Kedagi ei tohi meelevaldselt arreteerida või pagendada; isikul, keda süüdistatakse kuriteo toimepanemises, on õigus sellele, et teda loetakse süütuks kuni süü kindlakstegemiseni seaduslikus korras avalikul kohtuistungil. Deklaratsioon tunnistab mõtte-, südametunnistuse ja usuvabadust, korteripuutumatust, kirjavahetuse saladust, õigust riigi piires vabaks liiklemise ja elukoha valikuks, õigust rahulike koosolekute ja liitude organiseerimiseks ning osavõtuks riigi valitsemisest vahetult või vabalt valitud esindajate kaudu.

NSV Liidu ja liiduvabariikide põhiseadustes on esiplaanile seatud sotsiaalmajanduslikud, teisele kohale poliitilised ja kolmandale isiklikud õigused. Me oleme uhked olnud kodanike sotsiaalmajanduslike õiguste üle, hoopis vähem rääkinud nende tagamisest. Paraku meditsiinile, haridusele, kultuurile rahvatulust eraldatav osa üha vähenes ja rääkima tuli hakata hariduse ja arstiabi kriisist.

Stalinlik käsujuhtimine võis küll välja kuulutada poliitilised vabadused, kuid polnud huvitatud nende tagamisest. See on ka mõistetav. Bürokraatia ei kippunud endale hauda kaevama. „Uutmine on tõstatanud inimese poliitiliste õiguste küsimuse. Nende teostamisele on eriti valulikult mõjunud juhtimise käsu- ja administratiivmeetodid ning nendega seoses demokraatia piiramine. See kõik on pidurdanud ja raskendanud inimestel võimust ja poliitikast võõrandumisest jagu saada – seda protsessi, mida alustas Oktoobrirevolutsioon,[“] tõdes partei peasekretär M[ihhail] Gorbatšov üleliidulisel parteikonverentsil.[35]

---

[34] Déclaration des droits de l’homme et du citoyen, 26.08.1789. Arvutivõrgus: https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration- des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789 (08.02.2025). Inim- ja kodanikuõiguste deklaratsiooni tunnustatakse Prantsuse põhiseaduse osana ja see kehtib nüüdisaegsel Prantsusmaal õigusnormi hierarhia kõrgeima tasandi positiivse õigusena. Deklaratsiooni eestikeelne tõlge koos Jüri Adamsi kommentaaride ja eessõnaga on arvutivõrgus kättesaadav: https://inimoigusedeestis.ee/esimene-inimese-ja-kodanikuoiguste-deklaratsioon (08.02.2025).

[35] NLKP Keskkomitee peasekretäri M. Gorbatšovi ettekanne NLKP üleliidulisel konverentsil 28. juunil 1988. – Rahva Hääl 29.06.1988, lk 4; konverentsi materjalide kogumik (viide 2),

Hea et seda mõistetakse ja poliitilist reformi ka kavandatakse. Vaieldamatult poliitiliste õiguste tagamisest sõltub ühiskonna demokratiseerimine, õigusriigi loomine ja lõppkokkuvõttes seegi, kuidas realiseeruvad sotsiaal-majanduslikud õigused ja milline on nende kvaliteet.

Õigusriigis tõusevad üha enam esiplaanile õigused, mis ergutavad sotsiaalsele aktiivsusele, soovima osa võtta võimust. Me rahuldusime senini hääletusõigusega, uus valimisseadus peab tagama õiguse valida.

Õigus olla valitud. Mitte õigus olla väljavalitu, vaid rahva poolt valitud. Selles on üsna oluline vahe, mis tekitab ka uue, ilmselt esialgu üsna harjumatu olukorra. Kandidaadil peab valijatele midagi öelda olema. Ta ei saa enam tulla oma valijate ette tühja pea ja portfelliga. Erinevad platvormid elavdavad arvatavasti ka esindusorganite tegevust. Siis on loota ka rahva huvidele vastavaid seadusi.

Hoopis uue tähenduse saavad koosolekute, miitingute, tänavarongkäikude ja demonstratsioonide vabadus.

Sõna- ja trükivabaduse määr sõltub paljuski tsensuurist. Kui tsensuur juba esineb, siis tuleb ta aga vähemalt seadustada, määrata volituste piirid. Iseasi muidugi, kuidas tsensuur õigusriigi ideega üldse kokku läheb. Siit edasi veel üks märksõna – salastatus. Riiklik ja ametkondlik saladus, statistika ja arhiivide suletus. Loomulikult [on] igal riigil saladusi, mis puudutavad riigi kaitsevõimet ning mille ilmsikstulek võib kahjustada riigi huve. Paraku on seegi saladus, millised andmed on salajased.

Rahva algatusel on tekkinud mitmeid liikumisi (rahvarinne, rohelised) ja seltse. NSV Liidu konstitutsiooni § 51 sätestab õiguse ühineda ühiskondlikesse organisatsioonidesse. Varemalt sisustati seda õigust võimalusega astuda ülaltpoolt loodud organisatsioonidesse. Seetõttu puudus ka vajadus võtta vastu seadus, mis reguleeriks nende organisatsioonide loomise korda, et nad saaksid asuda oma põhikirjalisi ülesandeid täitma. Seniajani toimub seltside loomine, eriti registreerimine, nende tegevuseks loa andmine tava järgi.

Muutumas on suhtumine südametunnistuse vabadusse. Parteikonverentsil peeti ebaõigeks rakendada administratiivset survet materialistlike vaadete kinnistamiseks. M[ihhail] Gorbatšovi kõnest saime teada, et koostamisel on südametunnistuse vabaduse eelnõu.

Õigusriigi mõte nõuab seadusandliku võimu eraldamist täidesaatvast ja kohtuvõimust. Meie riigi eripära on, et nende võimude kõrval esineb neljas poliitiline võim, kelle tegevusel riigi juhtimisel on seni olnud otsustav kaal.

Võimude eraldamise õpetust seostatakse prantsuse valgustusfilosoofi Charles Montesquieu nimega. Riigivõimu jaotamine tunnistati ka varem

vajalikuks, leiti aga, et nimetatud kolm võimu ei ole mitte iseseisvad, eraldatud, vaid on ühendatud monarhi isikus. Õigusriigis on võimud teatud piirides iseseisvad, kuid mitte üheõiguslikud võimu teostamises. Kohus mõistab õigust seaduse põhjal, järelikult tuleneb tema võim seadusest, mitte aga vastupidi. Kohtuvõim allub seadusandlikule, niisamuti nagu täidesaatev.

Seadusandliku võimu teostamine on õigusriigis rahva käes. Loomulikult sünnib see rahvaesinduse kaudu, sest rahva vahetu osavõtt seaduste vastuvõtmisest on võimatu. Tõsi, konstitutsioonis (NSV Liidu ja Eesti NSV konstitutsiooni § 5) on ette nähtud, et tähtsamad riigielu küsimused esitatakse üldrahvalikuks arutamiseks, samuti pannakse rahvahääletusele (referendumile). NSV Liidu seadus „Riigielu tähtsate küsimuste üldrahvalikust arutamisest" pärineb 30. juunist 1987.[36] Eesti NSV vastav seadus on vastu võetud 8. aprillil 1988.[37] Paraku võib tema rakendus jääda tagasihoidlikuks sel põhjusel, et seaduses on näitamata, millised riigielu küsimused tuleb igal juhul anda rahvaaruteluks. Hoopis reguleerimata on rahvahääletuse (referendumi) läbiviimise kord.

Poliitiline reform peab kõrvaldama täidesaatva võimu domineerimise seadusandliku üle. Seni on ülemnõukogude tegevusväljast kõrvale jäänud sõjaväe ametkond, julgeolekuorganid. Vabana tunneb end täidesaatev võim välispoliitika vallas. Muidugi oleks ekslik arvata, et täidesaatva võimu ülesanne on pelgalt seaduste täitmine. Seadusandlik võim ei saa näha ette kõiki üksikasju, ka pole ta võimeline kiirelt reageerima muutustele riigi elus. Oluline on see, et tema tegevusvabadus on seadustega piiritletud, ta on aruande- ja vastutuskohustuslik.

[36] Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu seadus Riigielu tähtsate küsimuste üldrahvalikust arutamisest. – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja 01.07.1987, nr 26(2412), 387. Arvutivõrgus: https://www.etera.ee/zoom/69039/view?page=55 (08.02.2025).

[37] Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi seadus Eesti NSV riigi- ja ühiskonnaelu tähtsate küsimuste rahvaarutelust. – Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 20.05.1988, nr 21(846), 260.

[V.] Lõpetuseks

Õigusriigi poole püüeldes tuleb juriidiliselt määratleda ka partei osa ja koht riigis, tema seosed nii seadusandliku, täidesaatva kui kohtuvõimuga. Selleks, et partei ei seisaks kõrgemal seadustest, selleks, et ära hoida kõikumised, mis nii ühes kui teises suunas on alguse saanud partei juhtkonnast. Praegune suund teenib progressi, kuid seda enam on vajalik mehhanism, mis ei kannaks võimalikke suunamuutusi juhtkonnas üle riigivõimule.

Akadeemik T[atjana] Zaslavskaja[38] järgi on radikaalsete muudatuste põhiküsimus võimu küsimus. Võimu ümberjaotamine, suure osa õiguste, sotsiaalsete privileegide ja ka tulude äravõtmine võimu ülemistelt korrustelt ja andmine alumistele ei lähe valutult. Kuid arvestagem, et demokraatiat pole kellelegi toodud kandikul.

Aeg kulgeb ühtviisi nii stagna- kui uutmisajal. Võrreldamatu on aga sündmuste ja olukordade muutumise kiirus ja tähendus.

Nende ridade kirjapaneku ja trükkijõudmise vahel on EKP Keskkomitee pleenum[39], Eestimaa Rahvarinde kongress[40] ja mitmed teised tähtsündmused. Aktiviseerunud on osa rahvasaadikuid. Sotsiaalset optimismi peaks sündmuste areng Eestimaal tekitama. Ilma selleta vaevalt teostub meil õigusriik.

---

[38] Arvatavasti Tatjana Zaslavskaja (09.09.1927–23.08.2013), vene majandussotsioloog ja Venemaa Teaduste Akadeemia liige.

[39] EKP Keskkomitee XI pleenum toimus 09.–10.1988, sellegi materjalid ilmusid omaaegsetes ajalehtedes, vt nt Rahva Hääl 10.–14.09.1988.

[40] Eestimaa Rahvarinde asutamise kongress toimus 01.–02.10.1988 Tallinna Linnahallis. Vt Rahvakongress. Eestimaa Rahvarinde kongress 1.–2. X 1988. Materjalide kogumik. J. Nõmm, A. Ottenson (koost.). Tallinn: Perioodika, 1988.